

YAYGIN DİN EĞİTİMİNE KATKISI AÇISINDAN CAMİLER^{1*}
MOSQUES IN TERMS OF CONTRIBUTION
TO NON-FORMAL RELIGIOUS EDUCATION

Meryem KARATAŞ

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

karatasmeryem5@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4845-0225

Öz

Yaygın din eğitimi toplumsal dindarlığın oluşmasında etken unsurlardan biridir. Camiler mabet olma özelliğinin yanı sıra yaygın din eğitiminin halka açılan yüzüdür. Bu açıdan camilerdeki eğitim faaliyetleri, üzerinde düşünülmesi gereken bir özelliğe sahiptir. Bu araştırma, camilerdeki din eğitimi faaliyetlerinin çeşitliliği, topluma olan katkılarının neler olduğu ve nasıl olması gerektiği üzerine kurgulanmıştır. Camilerde sürdürülen planlı din eğitimi faaliyetleri çalışmanın kapsamı içindedir. Camiler dışında toplumu bilgilendirme, dini konularda aydınlatma, değer aktarımının yapılması gibi amaçlar doğrultusunda yürütülen faaliyetler ile cami içerisinde gerçekleşse dahi planlı bir şekilde ilerlemeyen din eğitimi çalışmaları araştırmanın kapsamı dışındadır. Araştırma sonucunda konuyla ilgili öneriler oluşturulmuştur. Hedef kitlenin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulan içerikle bilişsel alandan ziyade duyuşsal alanla ilgili öğrenme alanları hazırlanmalıdır. Görevliler tarafından da kuşatıcı ve kucaklayıcı bir dil kullanılmasının gerekliliği açıktır. Ayrıca bu kadar karmaşık olan bir sürecin başarıya ulaşması için her aşamasının planlı programlı ilerlemesi gerektiği de ulaşılan sonuçlardandır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Cami, Hutbe, Vaaz.

Abstract

Non-formal religious education is one of the factors affecting the formation of social religiosity. Mosques, on the other hand, are the public face of non-formal religious education as well as being temples. In this respect, educational activities in mosques have a feature that should be considered. This research is based on the diversity of religious education activities in mosques, the contribution of mosques to society and how religious education in mosques should be. Planned religious education activities carried out in mosques are within the scope of the study. Activities carried out for purposes such as informing the public outside the mosques, enlightening on religious issues, transferring value, and religious education studies that do not progress in a planned manner even if they take place inside the mosque are outside the scope of the research. As a result of the research,

Bu makale yazarın 2020 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalında Prof. Dr. Yıldız Kızılabdullah danışmanlığında hazırladığı Cumhuriyet Dönemi Kur'an Kursu Öğretim Programlarındaki Değişim isimli tezinden üretilmiştir.

suggestions were made on the subject. Learning areas related to the affective area rather than the cognitive area should be prepared with the content created in line with the wishes and needs of the target audience. It is clear that an encompassing and embracing language should be used by the officials as well. In addition, it is one of the results achieved that every stage of a process that is so complicated needs to proceed with a planned programme, in order to achieve success.

Keywords: Religious Education, Non-Formal Religious Education, Mosque, Khutbah, Sermon.

Giriş

Camilerde yapılan din eğitiminin çeşitliliği farklı yaş gruplarının bu eğitimden yararlanmasında etkin bir unsurdur. Ancak bunun için eğitimin hem içerik hem kullanılan yöntem ve teknikler olarak ilgi ve ihtiyaçlara göre düzenlenmesi gerekmektedir.

Camiler, mabedin karşılığı olarak –Müslümanlar açısından- ilk akla gelen yerlerdir. Mâbed Arapça kökenli bir kelimedir. “İbadet edilen yer, ibadete mahsus bina” anlamına gelir.² Mâbedler dinin inanırları tarafından kutsalla olan bağın kurulduğu ve devam ettirildiği mekânlardır. “Eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” anlamına gelen mescit ile “toplayan, bir araya getiren” manasındaki cami kelimeleri İslam tarihinde farklı dönemlerde değişik anlamlarda kullanılmıştır. İdare, eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra kamu yönetiminde de halkla idarecilerin bir araya geldiği yer olan cami ve mescitlerin asıl fonksiyonu mabed özelliği olmuştur.³

Camiler yaygın din eğitiminin halka açılan yüzüdür. Ülkenin en ücra köşesinden en merkezi noktalarına kadar halkın çok kolay ulaşabildiği camiler farklı yaş, eğitim düzeyi, ilgi ve ihtiyaçtaki insanları ağırlamaktadır. Camilere gelen bireylerin kendi istekleriyle geliyor olmaları din eğitimi açısından önemli bir avantajdır. Camilerde yerine getirilen eğitim faaliyetlerinden hutbe, vaaz ve Kur’an-ı Kerim öğretimi yaygın din eğitime örnek olarak gösterilebilir.

633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunun 1’ inci maddesiyle “toplumu din konusunda aydınlatma” görevi kapsamında cami ve mescitlerdeki vaaz ve hutbeler, cami dışında ise konferans, seminer, panel, sempozyum vb. dinî programlar ile ilmî toplantılar, radyo televizyon programları ve Mevlid-i Nebi Haftası etkinlikleri vasıtasıyla halka ulaşmak, onlara din hizmeti sunmak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dairesinde kabul edilmiştir.⁴

Araştırmamız camilerdeki din eğitimi faaliyetlerinin çeşitliliği, topluma olan katkılarının neler olduğu ve nasıl olması gerektiği üzerine kurgulanmıştır. Çalışma alanımız cami içinde planlı, programlı bir şekilde yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetleri ile sınırlıdır. Camiler dışında toplumu bilgilendirme, dini konularda aydınlatma, değer aktarımının yapılması gibi amaçlar doğrultusunda yürütülen faaliyetler araştırmanın kapsamı dışındadır.

² Ahmet Güç, “Mâbed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 13 Şubat 2020).

³ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 17 Nisan 2020).

⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 12038 (22 Haziran 1965), Kanun No. 633, 2911.

1. Din Eğitimi⁵

Din eğitimi bilimi açısından bakıldığında din kavramı için teolojik ve antropolojik olmak üzere iki yaklaşımın ele alınabileceği görülür. Her iki yaklaşıma göre din kavramına değişik anlamlar yüklenebilir. Konumuz; yaygın din eğitimi olduğu için meseleye teolojik yaklaşımın uygun olduğu düşünülmektedir. Bu konuda yapılan tanımlar içinde Ahmet Hamdi Akseki'nin teolojik kökenli din tanımı şu şekildedir: "Din, Allah-u Teâla tarafından va'z olunmuş bir kanundur. İnsanlara saadet yollarını gösterir, onların saadete erişmelerine delalet eder, yaradılışlarındaki gaye ve hedefi, Allah'a ne suretle ibadet yapılacağını bildirir. İnsanları (kendi arzularıyla dini kabul eden akıl sahiblerini) hayrolan işlere sevkeder."⁶ Tanımda dinin daha çok bireysel yönüne vurgu yapılmaktadır. Bireyin dünyadaki varoluşuna anlam katan özelliğinin yanında aslında dinin sosyal yönünü, bireyin toplum içindeki kimliğini de belirleme özelliği söz konusudur. Dinin sosyal hayata olan katkılarından biri de toplumdaki ahlaki değerleri belirleyen, ahlaki normları düzenleyen özelliğidir.

Dinin hem bireysel, hem toplumsal hem de ahlaki normlara yönelik düzenlemeleri ise din eğitimiyle ilgili yapılan tanımları değiştirebilmektedir. Din eğitiminin "neliğini" açıklarken dinin hangi açıdan bakıldığı önemlidir. Dini yaşam biçimi olarak görmekle, bireyin kutsalla olan ilişkisi olarak algılamak birbirinden farklı bakış açıları getirmektedir. Ayhan "dini bilgileri, itikat, ibadet, siyer konularını öğretmeyi" din eğitimi olarak adlandırırken; dinin öğrettiği konulara inanma, kabul etme, dinin icabına göre davranışlarda bulunmayı ise din eğitimi olarak tanımlamaktadır.⁷ Yavuz ise din eğitimi "İnsanın doğumuyla getirdiği dini kabiliyetlerini geliştirmek üzere, başta Allah'ı ve ilahi kelamı öğrenip kabul ederek ilahi kelam içinde mevcut bilgiler ve talepler doğrultusunda yaşayışını düzenleyebilmesidir."⁸ şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda meseleye bakıldığında araştırmamızda din eğitiminden kastedilen "İslam Dini'nin eğitim ve öğretimi" dir.

⁵ Din eğitimi tanımına geçmeden önce konuyla ilgili bilim çevrelerinde yer alan din eğitimi din öğretiminden farklı kabul eden görüşler olduğu gibi, bu tür bir ayrımı yapay bulan bilim insanlarının olduğunu da hatırlatmak gerekir. Cemal Tosun bu konuda geleneksel olarak bir ayrım yapıldığını belirterek kendisinin buna katılmadığını ifade etmiştir. Bilimsel bulmadığı bu yaklaşımın olmazlarından bahseden Tosun; "eğitim" "öğretim" "öğrenme" "öğretme" kavramlarının ortak noktasının "davranış" olduğunu söylemektedir. Eğitim kavramının tanımında "...davranış değiştirme süreci" ifadesi kullanılırken; öğretim kavramında "kalıcı izli davranış değişikliği" tanımına rastlanmaktadır. Bu bakış açısına göre adına ister din eğitimi isterse din öğretimi denilsin fark etmez her ikisi de din adına davranış kazandırmaya çalışmaktadır. Bu nedenle araştırma boyunca din eğitimi ve öğretimi kavramlarının birlikte kullanılmasının ya da iki kavramın birbiri yerine kullanılmasının problem yaratmayacağı düşünülmüştür. Daha fazla bilgi için bkz; Cemal Tosun, "Din Öğretimi Yöntemlerinin Bilimselleştirilmesi", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005).

⁶ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dini* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1977), 7.

⁷ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1982), 33.

⁸ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 52.

2.Yaygın Din Eğitimi

2.1.Kavram Olarak Yaygın Din Eğitimi

Dünyaya geliştirilebilir bir potansiyelle gelen birey, geçirdiği eğitim sürecinin niteliğine göre şekil almaktadır. Tarihsel gelişim sürecinde eğitimin amaçları, işlevleri değişmiş ve bu değişimle beraber farklı tanımlar yapılmıştır. 1900'lü yıllar eğitimin bilgi yönünün ön plana çıktığı yıllarken 1930'lar eğitimin insan yetiştirme süreci olarak görüldüğü zamanlardır. Sonraki dönemlerde ise eğitim bireyin gelişmesi olarak algılanmıştır. Yaşanan zihinsel değişimler eğitimin hem bireylerin hem de toplumun sosyal, kültürel gelişimini karşılaması gerektiği bilincini oluşturmuştur.⁹

Eğitimin hedef kitlesi, niteliği, sürekliliği, zorunlu olup olmaması gibi özellikler kendi içinde bir takım sınıflandırmayı gerektirmektedir. Eğitimin genel anlamda formal ve informal olarak ayrıldığı görülmektedir. Ülkemizde ise formal eğitim örgün ve yaygın eğitim olarak şekillenmiştir.¹⁰

Bu noktada eğitimin kapsadığı alan bakımından farklı bir ayrımın yapıldığını belirtmek gerekir. UNESCO'nun *Yetişkin Eğitimi Terimleri* isimli sözlüğünde örgün ve yaygın eğitime ek olarak algin eğitim¹¹ kavramının kullanıldığı görülmektedir. Örgün eğitim (formal education) "İlk ve orta dereceli okullarda, üniversitelerde, tam zamanlı teknik eğitim ile yükseköğretimin uzmanlık dallarına göre düzenlenen kurslarında yapılan eğitim."¹² olarak belirlenirken; yaygın eğitim (non-formal education) "Öğrencilerin yazılması ve alınması gibi işlemleri gerektirmeyen veya bu gibi işlemleri istemeyen eğitim programları." olarak tanımlanmaktadır.¹³ Yaygın eğitim örgün eğitime kıyasla daha çok resmi işlemleri gerektirmeyen bir eğitim olarak görülmekte ve ondan bu yönüyle ayrılmaktadır.

Ülkemizde ise yaygın eğitim "Örgün eğitim sistemine hiç girmemiş yahut herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademedен çıkmış vatandaşlara, örgün eğitimin yanında veya dışında verilen eğitim." şeklinde tarif edilir.¹⁴ Güneş; yaygın eğitimi, örgün eğitimin dışında olmak üzere planlı, programlı olarak yürütülen, örgün eğitimden farklı olarak birbirini izleyen hiyerarşik bir yapısı olmayan, örgün eğitimin boş bıraktığı alanları tamamlayan, hedef kitlenin farklı ihtiyaçlarını karşılayan eğitim olarak tanımlamaktadır.¹⁵ Milli Eğitim Şuralarında yaygın eğitim ile ilgili olarak halk eğitimi, toplum eğitimi, hayat boyu eğitim gibi kavramlar kullanılmaktadır. Özellikle XIII. Milli Eğitim Şurasında "Yaygın Eğitimde Kavram,

⁹ Firdevs Güneş, *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)* (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 2.

¹⁰ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme* (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 5.

¹¹ Her bireye hayat boyunca günlük yaşantılardan, eğitimsel etkilerden ve çevre kaynaklarından tutumlar, değerler, beceri ve bilgiler kazandıran süreç. Tüm sosyal kurumlar aracılığıyla yürütülen eğitimidir.

¹² Colin Titmus vd, *Yetişkin Eğitimi Terimleri*, çev. A. Ferhan Oğuzkan (Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 1985), 52.

¹³ Titmus vd, *Yetişkin Eğitimi Terimleri*, 65.

¹⁴ Milli Eğitim Temel Kanunu, *Resmî Gazete* 14574 (Haziran 1973), Kanun No. 1739, md. 40.

¹⁵ Güneş, *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)*, 4.

Kapsam ve Eğilimler" başlığı altında alınan kararlar yaygın eğitimin tanımı, önemi ve sınırları konusunda belirleyici olmuştur.¹⁶

Yaygın din eğitimi kavramının yaygın eğitimden bağımsız olmadığını hatırlatmak gerekir. Tanımlar arasındaki farklar eğitimin alt disiplini olarak görülen yaygın din eğitimi kavramını oluşturan her bir sözcüğe verilen anlamlarla ilgilidir. Her üç kavrama (yaygın, din ve eğitim kavramları) olan bakış açısı tanımların sınırlarını belirlemektedir.¹⁷ Yaygın din eğitimi "Her yaş ve eğitim düzeyindeki insana, yani toplumun her kesimine bilgi veren, dinin inanç temellerini sağlıklı bir şekilde benimseten, dini pratiklerin usulüne uygun yerine getirilmesini öğreten, ortak dini değerleri aşıl原因an, dinin kardeşlik, özveri, hoşgörü gibi meziyetlerini kazandıran, ama bu eğitimle sonuçta kişiye dini bir meslek kazandırmayan, bu alanda bir görev alma hakkına sahip kılmayan bir eğitim." olarak tanımlanır.¹⁸ Hüseyin Yılmaz yaygın din eğitimi "Örgün eğitim kurumlarında verilen din eğitimi ve öğretiminin dışında, halkı din konusunda aydınlatmak, onları batıl inanç ve hurafelerden arındırmak, dinin kardeşlik, özveri, hoşgörü gibi ilkelerini bireylere kazandırmak ve ibadetlerin usulüne uygun olarak yerine getirilmesine yardımcı olmak üzere değişik mekânlarda yapılan etkinliklerin tümü." şeklinde tanımlar.¹⁹

Cemal Tosun'un yaygın din eğitimiyle ilgili yaptığı tanım ise şu şekildedir: "Yetişkinlere ve okul dışındakilere, örgün eğitim dışında ya da yanında din eğitimi ihtiyacında ve isteğinde olanlara, resmi ya da özel kurum ve kuruluşlarca, yetişkinlerin dini bilgilerini arttırmak, dini anlayışlarını geliştirerek hayatın dini boyutunu yorumlamalarına yardımcı olmak amacıyla verilen planlı, amaçlı din eğitimidir."²⁰ Bu tanımlardan hareketle yaygın din eğitimi her yaş düzeyindeki bireylerin özgür iradelerini kullanarak devam ettikleri, benimsedikleri dinle ilgili teorik ve pratik dini bilgilerin aktarıldığı eğitim şekli olarak tanımlamak mümkündür.

2.2. Yaygın Din Eğitimi Yapan Kurumlar

Yaygın din eğitimi örgün din eğitiminden çok daha eski bir tarihe sahiptir. Allah'ın öğütlerini insanlara iletmekle görevli olan tüm peygamberler yaygın din eğitiminin bir parçası olmuşlardır.

İslam dini açısından duruma bakıldığında yaygın eğitimin önemi hemen fark edilmektedir. "Beşikten mezara kadar ilim" ifadesinde vücut bulan yaygın din eğitimi herkesin eğitim ve öğretime katılmasını gerekli kılmakta hatta bu durum ilim öğrenmenin herkes için farz olmasına kadar gitmektedir. Hz. Muhammed döneminde öğretimin belirli kurumlarla sınırlandırılmadığı, bahsi geçen dönemde yaygın din eğitimi yapan resmi kurumlardan söz etmenin mümkün olmadığı bilinmektedir.²¹

¹⁶ MEB *On Üçüncü Milli Eğitim Şurası* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 58-59; Farklı yaygın eğitim tanımları için bkz; Eşref Kılıç "Yaygın Eğitim", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 470.

¹⁷ Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 290.

¹⁸ Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimi Görevi", *Diyanet İlmî Dergi* 35/4 (Ekim Kasım Aralık 1999), 114.

¹⁹ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış* (İstanbul: İnsan Yayınları 2003), 128.

²⁰ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem A Yayıncılık 2002), 156.

²¹ Bulut, "Yaygın Din Eğitimi", *Diyanet İlmî Dergi* 29/3 (Temmuz Ağustos Eylül 1993), 4.

Eğitimin kurumsallaşmasıyla beraber İslam tarihinde farklı yaygın din eğitimi kurumları ortaya çıkmıştır. Küttablar, kitapçı dükkânları, ulema evleri, badiye, kütüphaneler, tekkeler ve vakıflar bunlardan bazılarıdır.²² Selçuklu ve Osmanlı Devletleri dönemlerinde bu kurumlara kahvehaneler, ev sohbetleri, ahilik teşkilatı gibi eklemeler olduğu görülmektedir.²³

Cumhuriyet tarihine gelindiğinde yaygın din eğitiminin en önemli kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı görülmektedir. 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı “Şer’iyye ve Evkaf ve Erkanı Harbiye Vekaletlerinin İlgasına Dair” isimli kanunun 1. maddesine göre dini kuruluşların idaresi Diyanet İşleri Başkanlığı’na verilmiştir. “Türkiye Cumhuriyetinde muamelât-ı nasa dair ahkâmın teşrî ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Onun teşkil ettiği hükümete ait olup, dîn-i mübîn-i İslâmın bundan maada itikadad ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesâilinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir (Diyanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir.”²⁴ 1961 Anayasası’nın 154. maddesiyle beraber Diyanet İşleri Başkanlığı anayasa kurumu olarak belirlenmiş ve özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirmesi ifade edilmiştir.²⁵ 1965 tarihli 633 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kuruluş ve görevleri hakkında değişikliğe gidilmiş, Diyanet İşleri’nin günümüzdeki teşkilatlanma yapısının temelleri atılmıştır. “İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.” maddesiyle Diyanet İşleri Başkanlığının görev sınırları çizilmiştir.²⁶ Buradaki “Din konusunda toplumu aydınlatmak” ifadesi Türkiye Cumhuriyeti’nde Diyanet İşleri Başkanlığı’nı yaygın din eğitiminden sorumlu en önemli kurum haline getirmiştir. 1982 Anayasasının 136. maddesi ise “Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.”²⁷ şeklindedir.

Diyanet’in yaygın din eğitimi çalışmaları iki şekilde ele alınabilir. Bunlardan ilki cami içinde yer alan çalışmalar diğeri ise cami dışındaki faaliyetleridir. Hutbe, vaaz ve -bazı durumlarda- Kur’an öğretimi cami sınırları içinde gerçekleştirilmektedir. Kur’an Kursları, irşat ekipleri, cezaevi vaazları, konferanslar, yurtdışı din hizmetleri ise cami dışında başkanlığın koordinesıyla yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetleridir.²⁸

²² Daha fazla bilgi için bkz; Ahmed Çelebi, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınevi, 1998).

²³ Doğan, “Yaygın Eğitimin Neliği”, 289.

²⁴ Şer’iyye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, (3 Mart 1924), Kanun No. 429.

²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, *Resmi Gazete* 10859 (20 Temmuz 1961), Kanun No. 334, md. 154.

²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, *Resmi Gazete* 12038 (22 Haziran 1965), Kanun No. 633, md. 2911.

²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, *Resmi Gazete* 17863 (7 Kasım 1982), Kanun No. 2709, md. 136.

²⁸ Recep Kaymakcan, “Yaygın Din Eğitiminde Yöntem”, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes’alesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 55.

3.Yaygın Din Eğitimi Kurumu Olarak Camiler

Arapça cem' kelimesinden türeyen cami kelimesi "toplayan, bir araya getiren" anlamlarında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim, hadisler ve ilk dönem İslam kaynaklarında cami kelimesi yerine mescit kavramının kullanıldığı görülmektedir.²⁹

Vaaz ve hutbelerin halka ulaştırıldığı yer olan camiler yaygın din eğitiminin önemli merkezlerinden biri olmanın yanı sıra herkese açık bir kurum olma özelliğine de sahiptir. Hz. Muhammed döneminden itibaren mescitlerin yerine getirdiği işlevler içinde eğitim öğretimin, bilgi ve değer aktarımının önemli bir yer tutması camileri ibadet edilen yer olmasının dışında yaygın din eğitimi kurumlarından biri haline getirmiştir.

Camiler her dönemde sosyal iletişim ve bilgi aktarım merkezi olarak görev yapmıştır. Sosyal hayatın merkezinde yer alan camiler tarihte yerine getirdikleri bazı fonksiyonlarını günümüzde örgün eğitim kurumlarına devretmiş olsa bile farklı yaş, bilgi, ekonomik ve sosyal sınıflara ait pek çok insana aynı anda ulaşabilme avantajını devam ettirmektedir. Ayrıca camiye gelen insanların kendi özgür iradeleriyle hareket ediyor olmaları da camideki eğitim sürecini kolaylaştıran etkenlerdendir.

Camilerin yaygın din eğitimindeki fonksiyonunu bireylerin kendi istekleriyle dinlemeye gittikleri hutbe ve vaazlarla sınırlandırmak doğru bir bakış açısı olmayacaktır. Adalet, eşitlik, hoşgörü, saygı ve sevgi gibi değerlerin aktarılmasında, bireylerin sağlıklı toplumsallaşma ihtiyaçlarının karşılanmasında da cami ve mescitler birer eğitim merkezi olarak kullanılabilirlerdir.

Ülkemizde camiler vasıtasıyla planlı programlı olarak din eğitimi yürütme görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev sınırları içerisinde yer almaktadır. Hedef kitlesi olarak "cami cemaati" ifadesi kullanılmaktadır ki bununla genç, yaşlı, çocuk, yetişkin, kadın erkek demeden camiye gelen herkes kastedilmektedir.³⁰ Ortak özellikleri yanında camiye gelen bireylerin farklılıklarının da iyi belirlenip yapılacak eğitimin ilkeleri belirlenirken bu durumun göz önünde bulundurulması önemlidir. Çocuk ve gençler için cazibe merkezi haline getirilmesi gereken, bireylerin onurlarının yükseltildiği yer olan camilerin genç ve yetişkinlerin sorularının cevaplandığı, din eğitimi noktasında doğru ve güvenilir bilgiye ulaşabildikleri yer olma özelliğini de kazanması ve koruması gerekmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı yaygın din eğitimi kapsamında Kur'an öğretiminin Kur'an kurslarıyla beraber ihtiyaç olan durumlarda camilerde de uygulanabilmesini karara bağlamıştır. Ders veren öğreticilere ek ders verilmesini sağlayarak aslında daha önce mevzuatta bulunan ama çeşitli nedenlerle uygulamaya geçilemeyen camilerde Kur'an öğretimi programı geliştirilmiş ve camilerin yaygın din eğitimindeki rolü güçlendirilmiştir. Camilerde yerine getirilen yaygın din eğitim öğretim faaliyetleri içinde hutbe, vaaz ve Kur'an öğretimi alt başlıklar olarak ele alınmıştır. Ancak son yıllarda cami içerisinde yapılan faaliyetlerin bunlarla sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Araştırmada ayrı bir başlık altında ele alınmamış olan bu çalışmalar içinde cami dersleri, cami buluşmaları, cami ve mescitlerde kitaplık ve kütüphane uygulamaları mevcuttur. Cami hizmetlerinde verimliliğin artırılması genelgesi "cami buluşmaları" maddesinde sabah namazı ve cuma gecesini

²⁹ Önkal-Bozkurt, "Cami".

³⁰ Yılmaz, "Cami Eksenli Din Eğitimi", *Din Eğitimi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 345.

buluşmalarının gerçekleştirilmesi istenmiştir.³¹ “Cami dersleri” maddesinde ise cami dersleri ve hadis sohbeti programları uygulanması karara bağlanmıştır.³² Müftülük tarafından resmi izin verilmedikçe din görevlileri dışında hiç kimsenin ders ve sohbet programı uygulamamasının istenmesi din eğitimi çerçevesinde yapılan tüm faaliyetlerin kontrol edilebilmesini amaçlamaktadır. Aynı genelgenin 21. maddesine göre tüm cami ve mescitlerde kitaplık; mekân uygun olduğunda ise kütüphane oluşturulması istenirken kütüphane ile ilgili sınırlarda çizilmiştir.³³

Konuyla bağlantılı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından cami merkezli din hizmetlerindeki etkinlik ve verimliliğin artırılması için dikkat edilmesi gereken hususlar, vatandaşların camilerden azami ölçüde istifade etmelerini temin amacıyla çeşitli projelerin hayata geçirildiğinin belirtilmesiyle başlamaktadır. Cami buluşmaları ve cami dersleri ile ilgili ayrıntılı bilgilerin verilmesinin yanı sıra cami görevlilerinin dikkat etmesi gereken hususlar ayrıntılarıyla anlatılmıştır.³⁴ Bahsi geçen projelerle ilgili 2020 yılında “cami görevlilerinden örnek projeler” başlığı ile hazırlanan eserde birbirinden farklı kitlelere hitap eden projelerin ayrıntıları ile anlatılması önemli bir adım olarak görülmelidir.³⁵

3.1.Hutbe

Camilerde yürütülen eğitim faaliyetlerinden biri hutbedir. Hutbe, Arapça “hatabe” kökünden gelmektedir ve hatibin yaptığı konuşmaya denir.³⁶ Sözlükte “Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt.”³⁷ anlamına gelen hutbe, dinî literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irat edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder. Konuşmayı yapan kimseye de hatip (hatîb) denir.

Hutbe Arap toplumunda yaygın olan bir konuşma türü olarak hem sosyal hayatın bir parçası hem de dini özellik kazanarak bazı ibadetlerin tamamlayıcı unsuru haline gelmiştir.³⁸ Eğitim yönü tarih boyunca ön planda olan hutbelerin zaman içerisinde siyasi hâkimiyetin sembolü olduğu da görülmüştür. Hutbelerin bazen mesajları iletmek, bazen toplumsal değerleri aktarmak ya da bireyin dinsel sosyalizasyon sürecine katkıda bulunmak gibi fonksiyonları vardır. Hutbelerin camilerde yerine getirilen ibadetlerin bir parçası olması bahsi geçen toplumsallaşmaya katkı sağlamaktadır. Sosyal hayatın içinde yer alan bireylerin öğrenmeye açık ve istekli oluşları da hutbenin önemini arttırmaktadır. Cami cemaatinin sayısal fazlalığı göz önüne alındığında aynı anda çok fazla kişiye ulaşabilmesi yönüyle diğer yaygın din eğitimi faaliyetlerinden ayrılmaktadır. Hutbe

³¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, Diyanet İşleri Başkanlığı (15 Aralık 2020), Sayı No. 847444, md. 17.

³² Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, Diyanet İşleri Başkanlığı, md. 18.

³³ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, Diyanet İşleri Başkanlığı, md. 21.

³⁴ Cami Hizmetlerinde Verimliliğin Artırılması Genelgesi, Diyanet İşleri Başkanlığı (14 Kasım 2019), Sayı No. 75718882-216-E.716418.

³⁵ Daha fazla bilgi için bkz; Cami Görevlilerinden Örnek Projeler, Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara 2020).

³⁶ Ebu'l Fadl el-Ensari İbn Manzur, *Lisanü'l Arap*, Daru Sadır (Beyrut: 1414), “hatabe”, 1/361.

³⁷ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, “Hutbe” (Erişim 14 Eylül 2020).

³⁸ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2020).

denilince ilk akla gelen Cuma hutbesidir. Diğer zamanlarda camiye gelmeyen milyonlarca insanın Cuma namazına gelip okunan hutbeyi dinlediği bilinmektedir.

Kalabalık bir gruba ulaşan hutbenin hedef kitlede karşılığının oluşması için öncelikli olarak hedef kitlenin önemli bir kısmını oluşturan yetişkinlerin dinle ilgili eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekir. İlmihal konularının özellikle belirli bir yaş üstü bireylerin dikkatini çektiği, ibadetleriyle ilgili ayrıntıları bilmek istedikleri, ihtiyaç temelli öğrenmenin peşinde oldukları yetişkin öğrenme özelliklerinden hareketle ulaşılabilen sonuçlardır.³⁹ Genelde kısa tutulmaya çalışılan hutbede birden fazla problem belirlenmesi mümkün değildir. Kazanımlar ile problem cümlesinin uyuşmasının yanı sıra kullanılan dilin, üslubun konuya uygun olması gerekir. Aynı zamanda hutbelerin milli birlik ve beraberliği zedeleyici değil birleştirici özelliğe sahip olması, tartışmalı olan netleşmemiş görüşlerden uzak bir dil kullanılması, dikkat edilmesi gereken noktalardandır. Hutbeleri hazırlayan bireylerin hem içerik hem de dil olarak bir takım ölçütleri göz önünde bulundurması, kendi içinde değerlendirme yapması ulaşılmak istenen kazanımları daha görünür kılar.

Zikredilen durumlara ek olarak hutbe konularının seçiminde farklı seviyeler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Her insanın algı seviyesi aynı olmadığı gibi ihtiyaçları da farklıdır. Camilerin bulunduğu konum hazırlanacak hutbelerin içeriğini belirlemede ciddiye alınacak bir ölçüt olunmalıdır. Üniversiteye yakın bir camide okunacak hutbe ile merkezden uzak bir köyde okunacak hutbenin ortak noktaları mutlaka olacaktır ama ayrıştığı noktalarda olması, dil ve üslubun da muhabata göre belirlenmesi gerekir.⁴⁰

Hutbenin konusu kadar okunması esnasında kullanılan yöntemler de önemlidir. En çok kullanılan yöntemlerden biri anlatım yöntemidir. Ancak anlatım yönteminin etkisini artırabilmek için bazı noktalara dikkat etmek gerekir. Konuşma yapacak görevlinin önceden konuşmasını hazırlaması, kullandığı kavramlara hâkim olması ve dinleyiciyle göz teması kurması bunlardan birkaçıdır.⁴¹ Ayrıca mesajın aktarılmasında dikkat çekmek önemlidir. Monoton bir dilde hazırlanan hutbe ile dinleyicinin ilgisini canlı tutabilmek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle hutbelerde kullanılan düz anlatım yönteminin etkisini artırmak için örnek olay incelemesine başvurulabilir. Tarihi kaynaklardan İslami değerlere ters düşmeyen, özellikle bireysel ahlaki gelişime katkıda bulunabilen, evrensel değerlerin aktarımını kolaylaştıran örneklerin seçilmesine dikkat edilmelidir. Dini duyarlılığın artırılması için, yapılan eğitimin akılda kalıcı ve cami dışındaki bireylere de ulaştırılacak kıymette görülmesi gerekir.

Ayrıca hutbenin bir iletişim şekli olduğu unutulmamalıdır. İletişimde verdiğiniz mesajın alıcıya doğru ulaşması eğitimin başarısı açısından önemlidir. Hutbenin ne kadar iyi hazırlandığı veya hatibin ne kadar etkili konuşmalar

³⁹ Yetişkin öğrenme özellikleri için bkz: Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri* (Samsun: Etüt Yayınları, 2000), 169.

⁴⁰ Ziya Şen, "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 499.

⁴¹ Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dini İletişim* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 143-144.

yaptığından ziyade amaç mesajın alıcıya doğru ulaşmasıdır.⁴² Mesajın ulaşması kadar kaynak konumunda olan hatibin de bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Konuya olan hâkimiyeti, bilgisi, kendine olan güveni muhataplar tarafından takdir görecektir düzeyde olmalıdır. Aynı zamanda sözsüz iletişimin unsurlarından olan hatibin giyim kuşama, jest ve mimikleri, ses tonunu kullanışı, cemaatin beğenisini kazanmış olması onun sözlerini güçlendirecek faktörler arasındadır. Bu açıdan hatibin hedef kitlenin sadece konuşmanın içeriğine dikkat etmeyeceğini, dış faktörlerinde en az konuşma kadar planlı programlı bir şekilde hazırlanması gerektiğini hatta gerektiğinde çeşitli eğitimlerle bu durumun desteklenmesi gerektiğini unutmaması elzemdir.

Yaygın din eğitiminde hedef kitlenin yaşı, eğitim durumu, kültürü, hayata bakış açısı, hayat tecrübeleri, bilgi birikimleri, hayattan beklentileri, hayalleri, meslekleri ve birbirinden farklı pek çok bireyden oluşması mesajın ulaştırılmasında dikkat edilmesi gereken önemli etkenlerden bazılarıdır.⁴³ Din eğitimcisinin hedef kitlenin özelliklerini gözetmeden iletişim kurmaya çalışması başarısız denemelerden oluşacaktır. Tüm din eğitimcilerinde bulunması gereken özelliklere ek olarak yaygın din eğitimi görevinde bulunacak olan bireylerin hedef kitleyi çok iyi analiz etmesi gerekir.

Hutbelerin içerikleri bazı durumlarda hatiplerden bağımsız olarak belirlenirken güncel dini meselelerin aktarılması cemaatin beklentileri arasındadır. Yapılan değişikliklerle birlikte gündemi yakalayabilen hutbelerin merkezden hazırlanması bazı durumlarda yerelliğin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durum kendi içinde bir takım pratik noktalara sahip olsa da yerel problemlerin çözümüne katkısı tartışmalıdır.

Hutbelerin hazırlanma sürecinin tarihsel açıdan değişiklikler içerdiği görülmektedir. Hutbeler 1968 yılından itibaren üç ayda bir yayımlanan Diyanet Gazetesinin her sayısında metin olarak yer almış, sonraki yıllarda her ay dört hutbe yayımlanmıştır. 1990'a kadar Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kontrolü altında din görevlilerinin yazdığı hutbelerden seçilenler okunmaya başlanmıştır. 1993 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığınca oluşturulan kurulun hazırladığı hutbelerin okunması sistemi 2007'ye kadar devam etmiştir.⁴⁴ Bahsi geçen tarihten 2016 yılına kadar merkezden ziyade müftülüklerdeki komisyonların hutbe hazırlamasına öncelik verilmiştir. Bu durum eğitimde bireylerin ihtiyaçlarının gözetilmesi açısından olumlu etkilere sahiptir. Ek olarak bölgesel ya da sınıfsal farklılıkların, hedef kitlenin beklentilerinin göz önünde bulundurulması da söz konusudur. 2016 yılından sonra ise hutbeler genelde merkezden hazırlanmaya başlanmıştır. 2020 yılındaki genelge ile birlikte hutbelerin yazılması okunması noktasında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Hutbe öncesinde gerekli hazırlıkların yapılması, hutbenin başında okunan ayet ve hadis metinlerinin ezberlenmesi, hutbenin irticalen

⁴² Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dini Araştırmalar* 1/2 (Eylül Aralık 1998), 45-46.

⁴³ Mualla Selçuk, "Camilerde Yetişkinlere Yönelik Din Eğitimi Çalışmaları", *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler İletişim Dini Danışma ve Rehberlik Halkla İlişkiler*, ed. Cemal Tosun (Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 2002), 176.

⁴⁴ Ahmet Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 2.

okunmaması ve süre olarak on dakikayı geçmemesi ilke olarak benimsenmiştir.⁴⁵ Hutbelerin genel olarak Başkanlıktan gönderildiği ancak Başkanlıktan gönderilmediği durumlarda hutbe konularının il irşat kurulu tarafından belirleneceği gerekli görülürse ilçe irşat kurullarının da görev yapabileceği belirtilmiştir. İl irşat kurulunun onayından geçen hutbelerin ise Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne oluşturulacak Hutbe İnceleme Komisyonu tarafından incelenmesi istenmiştir. Aynı zamanda kurulun il genelinde okunan hutbelerin etkinlik ve verimliliğinin tespit edilmesi amacıyla geri bildirimlerin alınması, değerlendirilmesi hutbelerin il ya da ilçedeki tüm camilere zamanında ulaştırılması ve usulüne uygun okunup okunmadığının denetimi gibi görevleri vardır.⁴⁶

Hutbelerle ilgili yapılan çalışmalar sürecin doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bunların içerisinde hutbe konu dağılımı ile ilgili olarak Ahmet Onay'ın ulaştığı birtakım bilgileri aktarmak faydalı olacaktır. Hutbe konularını belirleyen hizmet biriminde yıllık çalışma planının önceden belirlenmemiş olduğunu belirten Onay; bu durumun konuların belirlenmesinde veya dağılımında herhangi bir stratejinin olmadığı şüphesini doğurduğunu ifade etmiştir. 1999 yılında hazırlanan hutbeler incelendiğinde hutbelerin %30'unun itikat, ibadet, ahlak gibi konuları içerdiği, %30'unun dini ve milli günlerden gecelerden bahsettiği, %40'ının ise barış, kardeşlik, birlik beraberlik, sevgi gibi konuları içerdiği görülmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bireyleri inanç, ahlak ve ibadet konusunda bilinçlendirmesi gerektiği düşünüldüğünde konu dağılımında bir takım sorunlar olduğunu ifade eden Onay; çözüm önerisi olarak, Başkanlığın maksimum üç yıllık bir plan hazırlaması gerektiğini, İslam Dinine ait temel kavramların belirlenip bunun zamana yayılması gerektiğini anlatmıştır. Böylece hem aynı konuların tekrarının engellenmesi hem de bazı kavramların ihmalinin önlenmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷

1994 yılı ile 2007 yılları arasındaki hutbelerin ifade dilini karşılaştıran Abdullah Özpolat'ın çalışması da din dilindeki farklılıkları ortaya koymaktadır. Özpolat, Diyanet'in hutbe kitaplarında söylem değişikliğine gittiğini; dini ve milli değerlerden eşitlikçi bir söyleme, toplumsal hayatın düzenlenmesinde iman ve ibadet boyutundan ziyade kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesine, dışlayıcı söylemden kuşatıcı söyleme doğru bir değişim yaşadığını aktarmaktadır.⁴⁸

Araştırmadan yola çıkarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bireysel ve toplumsal değişimleri göz önünde bulundurduğunu ifade edebiliriz. Özellikle dışlayıcı söylemden kuşatıcı bir bakış açısına doğru evrilme yaygın din eğitiminin amaçlarına daha uygundur.

⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, Diyanet İşleri Başkanlığı, md. 2.

⁴⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, md. 1. Aynı genelgenin ekler bölümünde hutbe hazırlama ve değerlendirme kılavuzu ile hutbe değerlendirme formu mevcuttur.

⁴⁷ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 3.

⁴⁸ Abdullah Özpolat, "Hutbelerde Söylem Değişimi Diyanet Hutbeleri Örneği" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29, 628.

3.2.Vaaz

Camilerde verilen yaygın din eğitiminin bir diğer bir ayağını da vaazlar oluşturmaktadır. Sözlükte “öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak” anlamındaki va’z “Bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, korkuyla karışık sakındırma, uhrevî mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak.” şeklinde tanımlanır. Halil bin Ahmed’de vaazı, “kalbi yumuşatmak için hayırla öğüt verme” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁹ “Dinî konularda cemaati aydınlatarak mânen gelişmelerini sağlamak amacıyla din âlimlerince ibadet mahallerinde yapılan konuşma.” anlamına da gelmektedir.⁵⁰ Vaaz veren kişiye vaiz ya da vaize adı verilir. “İbadet yerlerinde öğüt niteliğinde dinî konuşmalar yapan kimse, öğütçü”⁵¹ anlamına da gelen vaiz bu konuda eğitim alan bireydir. Vaaz aslında farklı kavramları da içine alan bir özelliğe sahiptir. Nasihat, irşad, tebliğ, talim vaazla birlikte anılan kelimelerdir. Doğru yolu gösterme, iyiyi kötüden ayırma maksadıyla yapılan davranış değiştirme ve geliştirme faaliyeti olarak tanımlanabilir. Vaazda bireyin dini alanda istek ve ihtiyaçlarının karşılanması, dini konularda karar verebilmesi ve hayatını yönlendirmede dini yorumlayabilmesi amaçlanmaktadır.

Vaazın dinin olduğu tüm toplumlarda var olduğu görülmektedir. Farklı kültür ve toplumlarda zaman içerisinde değişip geliştiğini söylemek mümkündür. Müslümanların yaşadığı coğrafyada da vaaz önemini korumuştur. Tarihi süreç içinde ciddi bir vaaz külliyatının birikmiş olması bunun en önemli göstergesidir. Tarihi literatürde vaazın ne olduğu, vaizde bulunması gereken özellikler, vaaz konuları, dikkat edilecek hususlar gibi pek çok ayrıntı bulunabilir.⁵²

Vaazın tarihi altyapısı onunla ilgili bir takım gelenekleri de oluşturmuştur. Vaaz, Allah’a hamd, Hz. Muhammed’e salat-u selam ile başlamakta, konuyla ilgili ayet ve hadislerin okunmasından sonra öğüt niteliğindeki cümleler ve dua ile bitirilmektedir.⁵³

Ülkemizde genellikle cuma, bayram ve teravîh namazı öncesinde, Ramazan ayında bilgilendirme amaçlı vaaz verilmektedir. Vaazların kimler tarafından ne zaman verileceği, içeriğinin sınırları konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı sorumludur. Vaazların hazırlanmasından irşat kurulu sorumludur ve üçer aylık periyotlar halinde vaazlar hazırlanmaktadır.⁵⁴

Vaaz hizmetleri yürütülürken aşağıdaki hususlara riayet edilmesi istenmiştir:

a) Ölçülü, yapıcı, uyarıcı, teşvik edici, müjdeleyici, birleştirici ve kuşatıcı bir üslup kullanılacaktır. Aşırı, kırıcı, itham edici, ayrıştırıcı ve ötekileştirici ifadelerden, sahih dini bilgilere uymayan mesaj ve görüşlerden kaçınılacaktır.

⁴⁹ Ragıp el-İsfahani, *el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'an*, tah. Safvan Adnân ed-Davudi, (Beyrut: Daru'l Kalem, 1412), 876.

⁵⁰ Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 18 Ağustos 2020).

⁵¹ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, “Vaiz” (Erişim 18 Ekim 2020).

⁵² Ejder Okumuş, “Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II* (Ankara: Dîb Yayınları, 2011), 218.

⁵³ Tosun, “İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/36 (1997), 184-185.

⁵⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, md. 1.

b) Toplumun dini ve ahlaki konularda bilgilendirilmesi esas alınacak ve yüce Dinimizin mesajlarının hedef kitleye doğru bir şekilde aktarılmasına özen gösterilecektir.

c) İtikat, ibadet ve ahlak konularının yanı sıra milli birlik ve beraberliği güçlendirecek konulara da yer verilecektir.

ç) Bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalınacak, tartışma konusu olabilecek söylemlerden uzak durulacaktır.

d) Vaaza ezandan en az kırk dakika önce başlanacak, ezanın başlamasıyla birlikte son verilecek ve cemaatin ezanı dinlemesi sağlanacaktır. Namazdan sonra yapılan vaazlar için de kırk dakikalık süre esas alınacaktır.

e) İhtiyaç duyulması halinde vaazların sunumunda teknik imkânlardan istifade edilebilecektir.

f) Başkanlık personeli olmayıp bahse konu hususlara riayet etmeyen kişilere vaaz ve irşat görevi verilmeyecektir...⁵⁵

Yukarıda belirlenen ilkelere ek olarak vaaz görevinden resmi olarak sorumlu olan vaiz/vaizelerin din eğitimiyle ilgili görevlilerin tümünde bulunması gereken özellikler dışında hitabetle ilgili özellikleri kazanmış olmaları, ses ve diksiyon gibi eğitimleri almaları, samimi, sade ve anlaşılır bir dil kullanmaları, hedef kitleyi tanıyabilmek için iyi bir gözlemci olup toplumun içerisinde yer almaları gerekmektedir. Vaaza hazırlıksız gelmek kullanılan din dilinin seçiminde sorun yaratabilir. İrticali konuşma esnasında sıhhatine güvenilmeyen kaynaklardan aktarım yapılabilme ihtimali göz önünde bulundurulmalı, konu bütünlüğü olan, müjdeleyici, hoşgörü içeren ifadelerin kullanılması sağlanmalıdır.

Vaaz dinlemeye gelen bireylerin, hutbede olduğu gibi kendi rızalarının olması, Allah'a kulluk borcunu ödemeyi düşünmeleri ve bilgi aktarımında hedef kitle olmaya gönüllü olmaları yaygın din eğitimi açısından hizmet sunulmasını kolaylaştıran unsurlardır. Bu açıdan hedef kitlenin öğrenmeye hazır olmaları, vaaz veren kimsenin yapması gereken hazırlıkları daha hayati hale getirmektedir. Başkanlığın belirlediği herhangi bir konu olmadığında vaaz hazırlamakla ilgili tüm yük vaiz/vaizelerin omuzlarındadır. Anlatacağı konu hakkındaki bilgi düzeyinin yanı sıra hangi kaynaklardan yararlanması gerektiğini bilmesi, yazı bütünlüğünü sağlaması, konuyla bağlantılı din dilini iyi kullanması ve hedef kitleyi çok iyi gözlemlemiş olması zorunludur.

Hutbede olduğu gibi vaazda bir iletişim şekli kabul edilebilir. Yukarıda ifade edilen hazırlık aşamaları sözlü iletişim unsurlarını içermektedir. İletişim, sözlü iletişimin yanı sıra sözsüz iletişimdeki kodları da içerir. Vaiz/vaizenin beden dili, kıyafeti, göz teması ve cemaatteki tepkileri gözlemlemesi sözsüz iletişimin parçalarıdır. Bu nedenle görevlilerin seçtikleri kıyafet, gözlem gücü, jest ve mimiklerini doğru kullanması hedef kitle üzerinde etki bırakan etkenlerdendir.

Kullanılan yöntem ve teknikler açısından da anlatım metodu ağırlıklı bir faaliyet söz konusudur. Anlatım metodu ile birlikte soru-cevap metodu da vaazda anlaşılmayan, kapalı kalan durumları, cemaatin dikkatini çeken noktaları tespit etmeye yardımcı olacaktır. Ancak vaazda kullanılan soru-cevap yöntemi örgün

⁵⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi, md. 2.

eğitimle aynı şartları taşımadığı için farklı özellikler taşımak zorundadır. Eğitim faaliyetlerinin mutlaka değerlendirilmesi, geri dönütlerin alınması gerekir. Yaygın eğitimde bunu sağlamak oldukça zor görünmektedir. Yaptığı eğitimin başarıya ulaşmış ulaşmadığı, kazanım hedeflerine ulaşma başarısı kontrol edilmelidir. Vaaz ve hutbelerde geri bildirim almak diğer eğitim kurumlarındaki kadar somut sonuçlara dayanmamaktadır. Görevlinin tecrübesi ve dikkati kendisine yardımcı olabilecektir.⁵⁶ Bu konuda Cemal Tosun'un konuyla ilgili önerileri vardır: Vaiz/vaizenin konuşması esnasında gerçekleştirmesi gereken ilk durum iyi bir gözlem yoluyla dinleyicilerin jest ve mimiklerinden, konuya olan ilgilerinden izlenim edinmektir. Diğer ise vaaz dışındaki zamanlarda görevlinin cemaati iyi gözlemlemesidir.

Kullanılan yöntem ve teknik açısından hutbeyle benzerlikleri bulunan vaazın bireye ulaşmada daha özgün olduğu düşünülebilir. Çünkü hutbenin sınırları İslami geleneğinde katkısıyla belirlenmiştir. Vaazın daha uzun tutulabilmesi, konu devamlılığının ve bütünlüğünün sağlanmasının zor olması onu diğer eğitim yöntemlerinden ayırmaktadır. Vaazın sonunda kullanılacak soru cevap yöntemi ise eğitimin hedef kitlesinin önemsendiğini gösterdiği gibi akıllardaki soru işaretlerini de giderecek özellikte olmalıdır. Hz. Muhammed'in hutbede bile soru-cevap yöntemini kullandığı düşünülürse vaazdaki tekdüzeliğin bu yolla ortadan kaldırılabileceği varsayılabilir.⁵⁷

Yöntem ve tekniğin yanında vaaz eden görevlinin gerekli hazırlığı yapması, Hz. Muhammed'in vaazlarındaki üslubu gözetmesi önemlidir. Karşısındaki bireyin ihtiyaçlarını önemsemek, hoşgörü ve sabır göstermek, sert bir dil kullanmaktan uzak durmak gerekir, çünkü Kur'an-ı Kerim'in konuyla ilgili tavsiyesi oldukça açıktır.⁵⁸ Bilgi ve kültür düzeyi birbirinden çok farklı olan cami cemaatini yani hedef kitlesini görevlinin iyi tanıması da eğitimin başarılı olmasında ciddi bir ayrıntıdır. Görevlinin, dini ilimler konusunda bilgi sahibi olmasının yanı sıra insan davranışlarını iyi analiz edebilmek için psikoloji ve sosyoloji gibi ilimlerle ilgilenmesi, diksiyon dersleri alması gerekmektedir. Bilgi ve donanım olarak hedef kitlesinin gerisinde kalan birinin başarılı olmasını beklemek gerçekçi olmayacağı için bu durumda olan kimselerin hizmet içi eğitim kurslarıyla kendilerini geliştirmeleri sağlanmalıdır.⁵⁹ Ayrıca görevlilerin vaazda kullanılan üslup ile birebir iletişimdeki üslubun, konferans, sempozyum gibi faaliyetlerdeki dilin birbirinden farklı olması gerektiğinin bilincinde olmaları zorunludur. Camilerdeki hedef kitlenin gönüllü katılımcılar olduğu gerçeği de görevlilerin başarılı olmalarını sağlayacak unsurlardan biridir.

3.3.Camilerde Kur'an Öğretimi

Kur'an öğretiminin başlangıç tarihi olarak 610 yılını vermek doğru bir bakış açısı olacaktır. İslam'ın kutsal metnini ezberlemek, öğrenmek, anlamadığı zaman

⁵⁶ M. Zeki Aydın, "Vaazlarda Değerlendirme ve Geri Bildirim", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II* (Ankara: Dış Yayınları, 2011), 124.

⁵⁷ Tosun, "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi", 201.

⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Âl-i İmrân, 3/159, et-Tâhâ, 20/44.

⁵⁹ Ahmet Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (2001), 147.

sormak Kur'an eğitiminin bir parçası olarak başlayıp devam etmiştir. Müslümanların, kutsal kitaplarını okumaları, onunla amel etmeleri dini bir görev olarak görüldüğü için, eğitimin merkezi her zaman Kur'an olarak kabul edilmiş, bu nedenle İslam tarihi boyunca Kur'an öğretimi her zaman ilk sırayı almıştır. Tilavetle başlayan Kur'an öğretimi kıraat ilmi ile devam etmiştir. Her devirde Kur'an öğretiminin devam etmesi konuya gösterilen ilgiyle ilgilidir.⁶⁰

Hicretten önce evlerde yapılan Kur'an öğretimi, hicret sonrasında Mescid-i Nebi merkezli olarak devam etmiştir.⁶¹ Mescid-i Nebi'nin bölümlerinden biri olarak kabul edilebilecek olan "Suffa" bizzat Hz. Muhammed'in ders verdiği bir eğitim öğretim mekânı olarak tarihteki yerini almıştır. Muhammed Hamidullah, Suffa'daki Kur'an-ı Kerim derslerinin; ibadetlerin yerine getirilmesi için birkaç surenin ezberlenmesi, ahenkli seslerle okunup tilavet edilmesi ve ayet metinlerinin açıklanıp tefsir edilmesi şeklinde ilerlediğini aktarmaktadır. Ayrıca Hamidullah'a göre hareke ve duraklara dikkat etmeden Kur'an okunmasını ya da Kur'an'ın hızlı okunmasını da düzeltmeye çalışmak Suffa'daki Kur'an öğretimi içinde yer almaktadır.⁶² Kur'an öğretimi için Daru'l-Kurra ismiyle bilinen Mahreme b. Nevfel'in evi de eğitim merkezi olarak kullanılmıştır.⁶³ Halifeler döneminde ise valiler ya da onların görevlendirdiği kişiler tarafından Kur'an öğretimi yürütülmüştür.⁶⁴ Kur'an eğitim ve öğretimi tüm İslam devletlerinde devam etmiştir. Değişik isimlendirmeler olsa bile dini bir görev olarak kabul edilen Kur'an öğretimine ayrı bir önem verildiğini belirtmek gerekir. Selçuklularda Kur'an öğretilen bu merkezlere Dar'ul-Huffaz adı verilirken Osmanlılar döneminde ise "Dar'ul Kurra" ismi kullanılmıştır.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi yıllarca dini bir karaktere sahip olarak devam etmiştir. Tanzimat'tan sonra batıdan etkilenen eğitim sisteminde, sistemin belirleyicisi kabul edilebilecek olan din, bu işlevini (medreseler dışında) kaybetmiş ve Osmanlı Devleti'nin eğitim paradigması ikileme düşmüştür. Cumhuriyet'in ilanı ile beraber siyasi, idari, hukuki anlamda yaşanan değişimlerden eğitim de nasibini almıştır. Özellikle din eğitimi dolaylı olarak da Kur'an öğretimi noktasında yeni bir döneme girilmiş ve 3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır.⁶⁶ Bu kanunla beraber Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur'an eğitim ve öğretimi devam etmiştir. Kurslarda verilen eğitimin içeriği, şekli, ders saatleri zaman zaman değişiklik göstermiş ve günümüzde Kur'an kursları dışında özellikle yaz Kur'an kursları camilerin sınırları içinde Kur'an öğretimine devam etmiştir. Yaz Kur'an kursları bazen Kur'an kurslarının binasında bazen de camilerde devam eden Kur'an öğretme etkinliği ile ilgili çalışmalardır.

⁶⁰ Cahit Baltacı, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu* (İstanbul 2000), 15.

⁶¹ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, 73.

⁶² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 768-769.

⁶³ Bozkurt, "Darülkurra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 23 Mart 2020).

⁶⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 770-772.

⁶⁵ Ziya Kazıcı, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Daru'l Kurra", *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu* (İstanbul 2000), 34.

⁶⁶ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, *Resmî Gazete* 63 (3 Mart 1924), Kanun No. 430, md. 1.

Önemli yaygın din eğitimi faaliyetlerinden biri olarak kabul edilen yaz Kur'an kurslarına her yaş grubundan öğrencilerin katılabileceği, camiler başta olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığının uygun gördüğü mekânların kullanılmasının kararlaştırıldığı öğretim programında aktarılmıştır.⁶⁷

"Okulların tatil olduğu zamanlarda, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlı olarak Kur'an-ı Kerim'i ve mealini öğrenmeleri, dini bilgilerini geliştirmeleri, dini içerikli sosyal ve kültürel etkinliklerden yararlanmaları amacıyla Kur'an kurslarında, camilerde ve müftülüklerce uygun görülecek yerlerde mülki amirin onayı ile yaz Kur'an kursları açılır."⁶⁸ Uygun görülmesi halinde camilerin yaz tatilinde belirli saatler dâhilinde Kur'an öğretimine tahsis edilmesi ile yaz Kur'an kursları devam etmektedir. Yaz Kur'an kursları öğretim programında Kur'an-ı Kerim'i okuma, dua ve surelerin ezberlenmesinin yanında temel dini bilgiler, inanç, ibadet esasları ve ahlaki değerlerin öğretilmesi hedeflenmiştir. Hz. Peygamberin örnek hayatından davranışlar öğretilmesinin ve öğrencilere bazı değerlerin kazandırılmasının programın amaçları arasında olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹ Yaz Kur'an kursu öğretim programındaki sosyal ve kültürel etkinlikler başlığında etkinliklerin güvenli, verimli ve sağlıklı ilerleyebilmesi için uygun ortamların hazırlanması, etkinlikler düzenlenirken çevresel imkânların kullanılması istenmiştir. Aynı zamanda öğrencilerde sevgi, saygı, sorumluluk, yardımseverlik, empati gibi değerlerin geliştirilmesinin amaçlanması söz konusudur. Eğitim Hizmetleri Yönetim Sistemi üzerinden yapılan çalışmalarla kursların aksayan yönlerinin tespit edildiği muhatap kitlenin ilgi, ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda mevcut programın güncellendiği dile getirilmiştir. Haftada 5 gün günde 3 saat olmak üzere 8 hafta uygulanan program her yaşta çocuğun cami ile bağının kurulması için fırsat sunmaktadır. Program; Kur'an-ı Kerim 8, Temel Dini Bilgiler 5 (İtikat 1, İbadet 2, Sıyer 1, Ahlak 1), Sosyal ve Kültürel Etkinlikler 2 saat olmak üzere haftada 15, toplamda ise 120 krediden oluşmaktadır.⁷⁰ Yaygın din eğitimi içerisinde yer alan Kur'an kursları, manevi değerlerin aktarıldığı kurum olma özelliğini taşımaktadır. Bireylere aktarılan milli ve manevi değerler toplumla uyum içinde yaşamaya önemli katkılar sağlamaktadır. Dini anlamda sosyalleşmenin yaşandığı yerler olma özelliğini de taşıyan Kur'an kurslarının hem dini hem de eğitim fonksiyonu söz konusudur.

Son yıllarda Kur'an öğretimini konu alan nicel çalışmalar neticesinde değişik öneriler getirilmiştir. Bunlardan bazıları; öğreticilerin branşlaşması, değişik yaş ve seviyelere göre kitapların farklı içeriklerde hazırlanması, bilgi aktarımının yanı sıra davranış ve beceri bölümünün göz ardı edilmemesi şeklindedir. Ayrıca son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaz Kur'an kurslarına olan ilgiyi artırma yöntemlerinden biri de verilen eğitimin hayatla bağlantısını kurmak, bilgilerin kullanılabilir ve uygulanabilir olmasına dikkat etmek olarak belirlenmiştir.⁷¹ Yaz Kur'an kurslarındaki eğitim öğretim sürecini eğitim bilimlerindeki gelişmelerden

⁶⁷ *Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı*, Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara, 2018), 4.

⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitimi ve Öğretimine Yönelik Kurslar İle Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği, *Resmi Gazete* 28257 (7 Nisan 2012), md. 25.

⁶⁹ *Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2018, 4.

⁷⁰ *Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı*, 2018, 6.

⁷¹ Koç, "Kur'an Kurslarının Mevcut Sorunları ve Bunlara Yönelik Çözüm Önerileri", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 2* (12-16 Ekim 2009), 727.

bağımsız olarak ele almak, bireylerin gelişim süreçleriyle ilgili bilgi sahibi olmadan onlarla etkileşime geçmek olumlu sonuçlar ortaya çıkarmayacaktır. Din eğitiminin hedefleri arasında bulunan kazanımlar akışa bırakılmayacak kadar önemlidir. Bu noktadan hareketle yaz Kur'an kurslarındaki mevcut sorunların öncelikli olarak tespit edilmesi, eksik yönlerin dile getirilmesi zorunludur.

Yaz Kur'an kursları ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde Emine Yıldız'ın araştırmasına atıfta bulunmak gerekir. Ankara Sincan özelinde yapılan araştırmaya göre öğrencilerin %96,9 gibi büyük bir çoğunluğu kurslara kendi istekleri ile katıldıklarını ifade etmişlerdir. Kurstan memnuniyet düzeyleri de oldukça yüksek çıkmıştır.⁷² Öğrencilerin en fazla şikâyet ettikleri nokta kısa süreli bir ders için uzun süre beklemek zorunda kalmalarıdır.⁷³ Bu açıdan bakıldığında örgün eğitimden gelen öğrencilerin ders ve teneffüs saatlerinin net olmasına alışkın oldukları ve bu nedenle kontrolsüz bir şekilde ders sıralarının gelmesini beklemelerinin onlar için zor olduğunu belirtmek gerekir.

Camilerin kolay ulaşılabilir olması, neredeyse her mahallede bir cami olması yaz Kur'an kurslarını cazip kılan unsurlardır. Süre olarak öğrencilerin tatillerini olumsuz etkilemeyecek bir zaman dilimine sahiptir. Camilerin ibadet yeri olmalarının yanında öğrencilerin güzel anılar biriktireceği mekânlar haline getirilmesi, ders aralarında sportif faaliyetler yapabilecekleri alanlar oluşturulması öğrencilerin devamlarını arttıran unsurlar olacaktır. Örgün eğitim kurumlarının fiziki şartlarına alışkın olan öğrenciler için camilerde bazı zorluklar olduğunu da unutmamak gerekir. Okullardaki tuvalet ve lavabolar, kantinler, oturma alanları, geniş bahçeler, spor alanlarını yaygın din eğitiminde bulmak genelde mümkün değildir. Bu nedenle yaygın din eğitimi ortamını cazip hale getirebilecek, öğrencilerin yaş özelliklerine göre dikkatlerini çekecek faaliyetlerin düzenlenmesi zaruri hale gelmiştir. Her neslin alışkanlıkları, beklentileri birbirinden farklıdır. Din eğitimi ile ilgilenen bireylerin bu değişime ayak uyduramaması, değişim ve gelişimlere kapalı olması, öğrencilerin konuştuğu ve anlaştığı dünyadan bihaber olması eğitimin başarıya ulaşmasını engelleyecektir. Bu nedenle hem öğreticilerin beklentiye uygun bir şekilde eğitilmesi hem de hazırlanan materyallerin beklentilere uygun bir şekilde hazırlanması önem arz etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma, Müslümanların ibadet yeri olarak camilerdeki yaygın din eğitiminin neliği ve nasıllığı üzerinde durmayı amaçlamıştır. Binlerce yıllık bir birikime sahip olan cami ve mescitler ilk günden itibaren mabet özellikleri dışında eğitimin kalbi olarak görülmüştür. Tarihteki fonksiyonundan bağımsız olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren hutbe ve vaazlar yoluyla eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü camiler bir süre sonra da yaz Kur'an kursları ile yetişkin olmayan hedef kitleye ulaşabilmiştir. Camilere gelen hedef kitlenin sayısı, çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda camilerdeki eğitimin önemi daha rahat görülebilir.

⁷² Öğrencilerin % 78,4'ü Yaz Kur'an kursunda verilen Kur'an-ı Kerim öğretiminden çok memnun olduğunu, %20'si memnun olduğunu, %1,6'sı da kısmen memnun olduğunu belirtmiştir.

⁷³ Emine Yıldız, *Öğrencilerin Yaz Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 79.

Bu eğitim planlı, programlı ilerlemek, eğitim biliminin verilerine göre şekillenmek, geri dönütlere göre yeniden gözden geçirilmek zorundadır.

Camilerdeki eğitimi görevliler, hedef kitle ve eğitimin içeriği açısından ele aldığımız bu çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir: Vaiz/vaize, İmam-Hatip ve Kur'an Kursu öğreticilerinin bilgi birikimlerinin yanı sıra çalıştıkları alana göre hedef kitlenin gelişimsel özelliklerini bilen, dili doğru ve anlaşılır bir şekilde kullanan, geri dönütler çok belirgin olmadığı için iyi gözlem yapabilen bireylerden oluşması gerekmektedir. Sözsüz iletişim unsurlarını dikkate almalarının yanı sıra insanlarla sıcak ilişki kurmaları, sosyal faaliyetlerde öncü olmaları, konuşma diline hâkimiyetleri oranında dinlemeyi bilmeleri ve hedef kitleyle olan ilişkilerinde örnek olmaları görevlilerden beklenen özelliklerdir. Cami sınırları içindeki eğitime hedef kitle açısından bakıldığında ise en önemli avantajın hedef kitlenin öğrenmeye istekli bireylerden oluşması gösterilebilir. Hutbe ve vaazın hedef kitlesindeki cemaatin yaş, cinsiyet, eğitim açısından değişiklik göstermesinin aksine yaz Kur'an kurslarına katılan çocuk ve gençlerdeki çeşitlilik daha sınırlıdır. Hedef kitlenin istek, ihtiyaç ve beklentilerinin göz önünde bulundurulması, mabet sınırları içindeki manevi havayı teneffüs eden bireylere duyuşsal alanla ilgili öğrenme alanlarının oluşturulması gerekmektedir. Eğitimin içeriği belirlenirken de –özellikle hutbe ve vaaz için- gündemin takip edilmesi, kuşatıcı ve kucaklayıcı bir dil kullanılması ve hedef kitlenin ihtiyaçlarının giderilmesi önem arz etmektedir. Bu kadar komplike olan bir sürecin başarıya ulaşması için her aşamasının planlı programlı ilerlemesinin lüzumu da ulaşılan sonuçlardandır. 2020 yılında yayımlanan cami görevlilerinden örnek projeler çalışmasının camilerdeki yaygın din eğitiminin verimliliğini artırma noktasında önemli bir adım olduğu da belirtilmelidir. Din eğitimi birey ve toplumun hayatında deneme yanılma yöntemiyle ilerleyemeyecek derecede mühim bir yer tutar. En ücra köylerdeki camiler vasıtasıyla halka ulaşabilen bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu noktada yaptığı her çalışma attığı her adım önem arz etmekte ve yaygın din eğitimi açısından araştırılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1977.
- Aydın, M. Zeki. "Vaazlarda Değerlendirme ve Geri Bildirim". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II*. Ankara: DİB Yayınları, 2011, 117-129.
<https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Vaaz%20ve%20Vaizlik%20Sempozyumu%20II.%20Cilt.pdf>
- Ayhan, Halis. *Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1982.
- Baktır, Mustafa. "Hutbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2020.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Baltacı, Cahit. "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri". *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu* (İstanbul 2000), 15-18.
http://isamveri.org/pdfrg/D136507/2000/2000_BALTACIC.pdf
- Bozkurt, Nebi. "Darülkurra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 23 Mart 2020.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/darulkurra#1>
- Bulut, Mehmet. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimi Görevi". *Diyanet İlmî Dergi* 35/4 (1999), 113-128.
- Bulut, Mehmet. "Yaygın Din Eğitimi". *Diyanet İlmî Dergi* 29/3 (1993), 3-8.

- Cami Görevlilerinden Örnek Projeler. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara 2020). Erişim 30 Mayıs 2021.
[https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Icon/SagSlider/Cami%20G%C3%B6revlilerinden%20C3%96rnek%20Projeler%20\(Payla%C5%9F%C4%B1m%20%C4%B0%C3%A7in\).pdf](https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Icon/SagSlider/Cami%20G%C3%B6revlilerinden%20C3%96rnek%20Projeler%20(Payla%C5%9F%C4%B1m%20%C4%B0%C3%A7in).pdf)
- Cami Hizmetlerinde Verimliliğin Artırılması Genelgesi. Diyanet İşleri Başkanlığı (14 Kasım 2019). Sayı No. 75718882-216-E.716418. Erişim 29 Mayıs 2021.
<https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/Cami%20Hizmetlerinde%20Verimlili%C4%9Fin%20Artt%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1%20Genelgesi.pdf>
- Cirit, Hasan. "Vaaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 18 Ağustos 2020.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/vaaz#1>
- Çelebi, Ahmed. *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi, 1998.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi. Diyanet İşleri Başkanlığı (15 Aralık 2020). Sayı No. 847444. Erişim 28 Nisan 2021.
<https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/Din%20Hizmetleri%20Genel%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%C3%BC%20Uygulama%20Genelgesi.pdf>
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar İle Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği. *Resmi Gazete* 28257 (7 Nisan 2012). Erişim 15 Mayıs 2020.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120407-13.htm>
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Kanun No. 633). *Resmi Gazete* 12038 (22 Haziran 1965). Erişim 11 Haziran 2020.
[https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/633%20say%C4%B1%C4%B1%20Kanun%20\(6002%20%C3%B6ncesi\).pdf](https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/633%20say%C4%B1%C4%B1%20Kanun%20(6002%20%C3%B6ncesi).pdf)
- Doğan, Recai. "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler". *Dini Araştırmalar* 1/2 (Eylül Aralık 1998), 5-51.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51556>
- Doğan, Recai. "Yaygın Din Eğitiminin Neliği". *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, 290.
- el-İsfahâni, Ragıp. *el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'an*. tah. Safvan Adnân ed-Davudi. Beyrut: Daru'l Kalem, 1412.
- Fidan, Nurettin. *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Güneş, Firdevs. *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Güç, Ahmet. "Mâbed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 13 Şubat 2020.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mabed>
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993, 768-769.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl el-Ensari. *Lisanü'l Arap*. Daru Sadır. 6 Cilt. Beyrut: 1414.
- Kaymakcan, Recep. "Yaygın Din Eğitiminde Yöntem". *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul Mes'elesi)*. 51-91. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Kazıcı, Ziya. "Bir Eğitim Kurumu Olarak Daru'l Kurra". *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu* (İstanbul 2000), 33-39.
http://isamveri.org/pdfrg/D136507/2000/2000_KAZICIZ.pdf
- Koç, Ahmet. "Kur'an Kurslarının Mevcut Sorunları ve Bunlara Yönelik Çözüm Önerileri". IV. *Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* 2 (12-16 Ekim 2009), 717-730.
http://isamveri.org/pdfrg/D207288/2009_2/2009_KOCA.pdf
- Koç, Ahmet. "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (2001), 139-170.
http://isamveri.org/pdfrg/D01239/2001_8/2001_08_KOCA.pdf

- Köylü, Mustafa. *Psiko-Sosyal Açısından Dini İletişim*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Köylü, Mustafa. *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*. Samsun: Etüt Yayınları, 2000.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- MEB *Onüçüncü Milli Eğitim Şurası*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (Kanun No. 1739). *Resmi Gazete* 14574 (Haziran 1973). Erişim 11 Eylül 2019.
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14574.pdf>
- Okumuş, Ejder. "Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II*. 212-244. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Onay, Ahmet. "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 1-13.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 17 Nisan 2020.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>
- Özboilat, Abdullah. "Hutbelerde Söylem Değişimi Diyanet Hutbeleri Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29, 662-679.
<http://abdullahozbolat.com/wp-content/uploads/2017/09/08.-Hutbelerde-S%C3%B6ylem-De%C4%9Fi%C5%9Fimi.pdf>
- Selçuk, Mualla. "Camilerde Yetişkinlere Yönelik Din Eğitimi Çalışmaları". *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler İletişim Dini Danışma ve Rehberlik Halkla İlişkiler*. ed. Cemal Tosun. Eskişehir: Açık öğretim Fakültesi Yayınları, 2002.
- Şen, Ziya. "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 493-504. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Şer'iye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun (Kanun No. 429) (3 Mart 1924). Erişim 31 Mayıs 2021.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Kanun No. 430). *Resmi Gazete* 63 (3 Mart 1924). Erişim 11 Mayıs 2021.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf>
- Titmus, Colin, vd. *Yetişkin Eğitimi Terimleri*. çev. A. Ferhan Oğuzkan. Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 1985.
- Tosun, Cemal. "Din Öğretimi Yöntemlerinin Bilimselleştirilmesi". *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi*. 17-51. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Tosun, Cemal. "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/36 (1997), 179-221.
http://isamveri.org/pdfrg/D00001/1997_C36/1997_c36_TOSUNC.pdf
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. Erişim 14 Eylül 2020.
<https://www.tdk.gov.tr/tdk/>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 334). *Resmi Gazete* 10859 (20 Temmuz 1961). Erişim 12 Eylül 2019.
<https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 2709). *Resmi Gazete* 17863 (7 Kasım 1982). Erişim 14 Eylül 2019.
<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>

Yaldız, Emine. *Öğrencilerin Yaz Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

<http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS01768.pdf>

Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı. Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: 2018. Erişim 15 Şubat 2020.

<https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Yaz%20Kur'an%20Kurslar%C4%B1%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1-2018.pdf>

Yılmaz, Hüseyin. "Cami Eksenli Din Eğitimi", *Din Eğitimi El Kitabı*. 315-333. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.